

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 24 • Sayı | Number 1

Haziran | June 2025

Aristoteles'in Dostluk, Arkadaşlık ve Kardeşlik Kavramları Arasındaki İlginin ve Ayrımın Etik ve Politik Değeri

The Ethical and Political Value of the Relevance and Distinction between Aristotle's Concepts of Friendship, Comradeship and Brotherhood

Emine CANLI

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü

Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History of Science

İstanbul | Türkiye

ecanli@fsm.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0012-6458>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 05.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 08.05.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.06.2025

Atıf | Cite As

Canlı, Emine. "Aristoteles'in Dostluk, Arkadaşlık ve Kardeşlik Kavramları Arasındaki İlginin ve Ayrımın Etik ve Politik Değeri". *Hitit İlahiyat Dergisi* 24/1 (2025), 150-167. <https://doi.org/10.14395/hid.1633602>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Yazar bu makalenin hazırlanma sürecinin hiç bir aşamasında yapay zekadan faydalanılmadığını; bu konuda tüm sorumluluğun kendisine (kendilerine) ait olduğunu beyan etmektedir.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and

Double anonymized - Two external double-blind peer review.

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: The author declares that artificial intelligence was not utilized at any stage of the preparation process of this article and accepts full responsibility in this regard

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.

The Ethical and Political Value of the Relevance and Distinction between Aristotle's Concepts of Friendship, Comradeship and Brotherhood

Abstract

By comparing Aristotle's concept of friendship (*philia*) with that of brotherhood (*adelphos*) and comradeship (*hetairia*), this study aims to focus on conceptual differences, as opposed to the emphasis on similarity that dominates the relevant literature. Commentaries on Aristotle's concept of friendship are generally shaped around two main approaches. The first approach addresses the historical continuity of friendship and situates it within a narrative stretching from Homer to the French Revolution. The second approach is the reinterpretation of the concept of friendship by thinkers such as Derrida and Agamben by associating it with ethical and political problems. This study will analyse the prominent thinkers of the first approach and attempt to put forward a new interpretation based on the points of divergence from them. The study examines Aristotle's concept of friendship in the context of brotherhood and comradeship and aims to show that friendship relations are built on differences rather than similarities. For this purpose, it will investigate the theoretical foundations of the concepts of friendship, brotherhood and comradeship based on Aristotle's *Nicomachean Ethics*, *Eudemean Ethics*, *Magna Moralia* and *Politics*, as it aims to clarify the issues that are overlooked in the related literature. It will also trace the ways in which friendship is transformed in Aristotle's thought and how it takes on a function in terms of social associations. One of the main claims of this study is that Aristotle's understanding of friendship is not identical with brotherhood and comradeship relations. While brotherhood in Aristotle's thought is based on a natural and biological union, comradeship is shaped based on social, cultural and economic partnerships. Friendship, on the other hand, is a relationship based on virtue and aiming for the common good. In this sense, Aristotle's concept of friendship provides an important theoretical framework for how the relations between the individual and the public sphere should be organized. The second important claim of the study is that Aristotle treats the concept of friendship as a component of political order and justice. According to him, friendship is not only a private relationship between individuals but also a principle that ensures social unity and justice in the *polis* (city-state). Thus, he considers friendship not only as a means of enabling the good life of individuals but also as the fundamental principle of a just and virtuous government. In particular, it is an important indicator that the friendship between citizens is established not only among those who are similar but also among those who are different. In this context, friendship plays a central role in Aristotle's thought in ensuring the continuity of political unity and social order. The third claim of the study is that in readings of Aristotle, the treatment of friendship in terms of either similarities or differences between the concepts of brotherhood and comradeship limits it as an ethical category. This study will discuss the differences as well as the similarities between these concepts, and it will point out that this approach enables friendship to be regarded as a political category. In this context, it will trace how and in what ways the Aristotelian understanding of friendship regulates the relationship between the household, outside of the household and the city. Since friendship in modern societies is evaluated by creating a sharp distinction between the private and public spheres, the Aristotelian framework will show how this distinction can be overcome and how a virtue-based political association can be built. In conclusion, this study reveals that Aristotle's concept of friendship, distinct from brotherhood and comradeship, offers a framework that extends from individual relations to political order. Friendship, in the Aristotelian sense, is not only a personal choice but also a political and ethical obligation. This study argues that the contributions of the concept of friendship to modern political thought should be reconsidered and evaluated as an ethical-political principle that can form the basis of social coexistence beyond the relations between individuals. Rethinking the relationship of brotherhood-comradeship-friendship, which is divided into natural-private-public (biological-ethical-political) grounds today as well as in the past, contains new possibilities. As this study aims to demonstrate, identifying the similarities between these concepts and relations will bring us into the field of ethics, while taking into account the differences will bring us into the field of politics. This approach may be able to provide political imaginations seeking to synthesize ethics and politics.

Keywords: Philosophy, Aristotle, Politics, Ethics, Friendship, Comradeship, Brotherhood.

Aristoteles'in Dostluk, Arkadaşlık ve Kardeşlik Kavramları Arasındaki İlginin ve Ayrımın Etik ve Politik Değeri

Öz

Bu çalışma, Aristoteles'in dostluk (*philia*) kavramını kardeşlik (*adelphos*) ve arkadaşlık (*hetairia*) ile karşılaştırarak, literatürde hâkim olan benzerlik vurgusunun aksine, kavramsal farklılıklara odaklanmayı amaçlamaktadır. Aristoteles'in dostluk kavramı üzerine yapılan yorumlar genellikle iki ana yaklaşım etrafında şekillenmektedir. Birinci yaklaşım, dostluğun tarihsel sürekliliğini ele alarak onu Homeros'tan Fransız Devrimi'ne kadar uzanan bir anlatı içinde konumlandırmaktadır. İkinci yaklaşım ise Derrida ve Agamben gibi düşünürlerin dostluk kavramını etik ve politik sorunlarla ilişkilendirerek yeniden yorumlanmasıdır. Bu çalışma, ilk yaklaşımın öne çıkan düşünürlerini inceleyecek ve onlardan ayrıştığı noktalar üzerinden yeni bir yorum ileri sürmeyi deneyecek. Çalışma, Aristoteles'in dostluk kavramını kardeşlik ve arkadaşlık bağlamında ele almakta ve dostluk

ilişkilerinin benzerlikten çok farklılıklar üzerine inşa edildiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*, *Eudemos'a Etik*, *Magna Moralia* ve *Politika* eserlerinden hareketle, dostluk, kardeşlik ve arkadaşlık kavramlarının kuramsal temelleri analiz edilecek ve literatürde göz ardı edildiği düşünülen hususlar belirginleştirilecek. Dostluğun Aristoteles düşüncesinde nasıl dönüştüğü ve toplumsal birliktelikler açısından nasıl bir işleve büründüğü takip edilecek. Çalışmanın temel iddialarından ilki, Aristoteles'in dostluk anlayışının, kardeşlik ve arkadaşlık ilişkileri ile özdeş olmadığıdır. Aristoteles düşüncesinde kardeşlik, doğal ve biyolojik bir birlikteliğe dayanırken; arkadaşlık, sosyal, kültürel ve ekonomik ortaklıklar temelinde şekillenir. Dostluk ise bu iki ilişkiden ayrılarak, erdeme dayanan ve ortak iyiyi amaçlayan bir ilişkidir. Bu anlamıyla Aristoteles'in dostluk kavramı, bireysel ve kamusal alan arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Çalışmanın ikinci önemli iddiası, Aristoteles'in dostluğu, politik düzenin ve adaletin bir bileşeni olarak ele almasıdır. Dostluk, yalnızca bireyler arasında kurulan özel bir ilişki değil, aynı zamanda *poliste* (şehir devleti) toplumsal birliği ve adaleti sağlayan bir ilkedir. Aristoteles, dostluğu yalnızca bireylerin iyi yaşamını mümkün kılan bir araç olarak değil, aynı zamanda adil ve erdemli bir yönetimin temel ilkesi olarak değerlendirir. Özellikle, yurttaşlar arasındaki dostluğun yalnızca benzerler arasında değil, farklı olanları da kapsayacak şekilde kurulması bunun önemli göstergesidir. Bu bağlamda, Aristoteles düşüncesinde dostluk, politik birlikteliğin ve toplumsal düzenin sürekliliğini sağlamada merkezi bir rol oynar. Çalışmada üçüncü iddiası ise Aristoteles okumalarında dostluğun kardeşlik ve arkadaşlık kavramları ya sadece benzerlikleri ya da sadece farklılıkları üzerinden ele alınmasının onu etik bir kategori olarak sınırlandırdığıdır. Çalışmada kavramlar arasındaki benzerlikler kadar farklılıklar da ele alınacak ve bu yaklaşımın dostluğun politik kategori olarak görülmesine olanak sağladığına işaret edilecek. Bu bağlamda Aristotelesçi dostluk anlayışının, hane, hanenin dışı ve şehir arasındaki ilişkiyi ne açıdan ve nasıl düzenlediği takip edilecektir. Modern toplumlarda dostluk, kişisel ve kamusal alan arasında keskin bir ayrım yaratılarak değerlendirildiğinden, Aristotelesçi çerçeve bu ayrımın nasıl aşabileceği ve erdem temelli bir politik birlikteliğin nasıl inşa edilebileceğini gösterecektir. Sonuç olarak, bu çalışma, Aristoteles'in dostluk kavramının, kardeşlik ve arkadaşlıktan farklılaşarak, bireysel ilişkilerden politik düzene uzanan bir çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır. Dostluk, Aristotelesçi anlamda yalnızca kişisel bir tercih değil, politik ve etik bir zorunluluktur. Bize göre dostluk kavramının modern politik düşünceye katkıları yeniden ele alınmalı ve bireyler arasındaki ilişkilerin ötesinde, toplumsal birlikteliğin temelini oluşturabilecek bir etik-politik ilke olarak değerlendirilmelidir. Zira geçmişte olduğu kadar günümüzde de doğal-özel-kamusal (biyolojik-etik-politik) zeminlere bölüştürülen kardeşlik-arkadaşlık-dostluk ilişkisini yeniden düşünmek yeni imkanlar barındırmaktadır. Çalışmada ortaya koyacağımız üzere söz konusu kavramlar ve ilişkiler arasındaki benzerlikleri saptamak bizi etik, farklılıkları göz önünde bulundurmak ise politik alana dahil edecektir. Etik ve politikayı sentezlemeye çalışan politik tahayyüller için bu yaklaşımın bir öneri sunabileceğine düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Aristoteles, Politika, Etik, Dostluk, Arkadaşlık, Kardeşlik.

Giriş

Dostluk kavramı politik felsefe literatüründe iki tür yaklaşımla ele alınmıştır. İlki dostluğun lineer izini süren ve bunu Homeros, Platon, Aristoteles, Stoacılık, Roma, Rönesans, Hristiyanlık ve Fransız İhtilali'yle süreklilik hâlinde ele alıp hikâyeleştiren yaklaşımdır. Bu yaklaşım modern dönemde de Schmitt'in dost-düşman ayrımıyla birlikte yeniden düzenlenerek güncelliğini korumaktadır. İkincisi ise bizzat Derrida ve Agamben¹ gibi filozoflarca etik ve politik öneriler sunan yaklaşımdır. Bize göre iki yaklaşımın ortak noktası dostluk kavramının kardeşlik ve arkadaşlık kavramları ile geçişlilik gösterdiği noktalara ve benzerliklere odaklanmasıdır. Elinizdeki çalışma ise kavramlar arasındaki geçişliliğe işaret edecek ancak benzerliklerden ziyade farklılıkları belirgin kılmaya çalışacaktır. Bu amaçla Aristoteles'in dostluk kavramını merkeze alacağımız çalışmada önce dostluğun kardeşlik ve arkadaşlıktan farkına değineceğiz, sonrasında kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk kavramlarının Aristoteles'in politik düşüncesinde nasıl kurgulandığını izah edeceğiz.² Dostluğun Aristoteles ile birlikte etik ve politik alanda normatif bir ilkeye dönüştüğünü ve bunun dostluğun, kardeşlik ve arkadaşlıkla özdeşliğinin çözülmesiyle başarıldığını ileri süreceğiz. Amacımız kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk arasındaki farklılıkları

¹ Jacques Derrida, "The Politics of Friendship", *The Journal of Philosophy* 85/11 (1988), 632-644;

Jacques Derrida, *The Politics of Friendship*, çev. George Collins (London: Verso, 2005); Giorgio Agamben, "Dostluk", çev. Maya Mandalinci, *Cogito* 67/68 (2011-2012), 165-173.

² Dostluğun hem klasik Yunan toplumundaki hem de Aristoteles düşüncesindeki gönderimleri ve modern dönemdeki tartışmaların izini süren Türkçe yayınlanan güncel çalışma için önerimiz; Ceyda Keyinci, "Aristoteles'in Philia Kavrayışı ve Modern Felsefi Tartışmalar", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 34 (2017), 517-534.

zeminleri, bağlamları, etkileri ve amaçları açısından belirgin kılmaktır. Hane, gruplar ve *polis* ilişkisi açısından önem taşıyan bu kavramlar arasındaki ayrımların belirginleştirilmesi, hem Aristoteles ile birlikte Antik Yunan düşüncesinde yaşanan dönüşümü anlamak hem de politik söylemlerimizdeki kullanımlarında özenli olmak açısından güncelliğini korumaktadır. Çalışmada kardeşliğin doğallığa; arkadaşlığın sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlara; dostluğun ise erdeme dayandığı için hem kardeşlikle ve arkadaşlıkla geliştiğine hem de *poliste* yetkinleştiğine dikkat çekeceğiz. Sonuçta ise söz konusu kavramlar arasındaki benzerliklerden ziyade farklılıkları saptamanın hem Aristoteles'in politik düşüncesine dair okumalara hem de politik söylemimize açabileceği imkanlara değineceğiz.

1. Aristoteles'in Dostluk Kavramı Üzerine Çalışmalar ve Mevcut Çalışmanın Yeri

Aristoteles'in dostluk düşüncesine dair literal ve lineer birçok okuma olduğu kuşku götürmez. Kaynakların çokluğu ve çalışmanın sınırlılığı nedeniyle bunlardan dostluğu, kardeşlik ve arkadaşlıkla ilgisi ve farkları bağlamında ele alan çalışmalardan öne çıkanları inceleyeceğiz. Ele alacağımız çalışmalardan ilki Sandra M. Lynch'in yaklaşımıdır. Lynch, dostluğun (*philia*) Antik Yunan'daki dönüşüme dair genel bir okuma sunmakla birlikte iç içe geçen anlamları takip etmek açısından iyi bir izlek sunmaktadır. Lynch, öncelikle Homeros ve öncesindeki dostluk kavramının daha çok erkekler arasındaki ilişkiye atfedildiğine dikkat çeker. Lynch'e göre Yunan edebiyatının kanonu olan Homeros metinlerinde dostluk, konuk-dostluk (*guest-friendship*) anlamında kullanılır. Konuk-dostluk, hane reisleri arasındaki iş birliği anlamına gelip, evlerinden uzakta hanelerini korumak için bir araya gelen ve birlikte iş yapan hane reislerinin dahil olduğu cemaattir. Konuk-dostlukta üyelerin birbirlerinin iyi niyetlerinden şüphe duymaması konusunda konsensüs sağlanmıştır. Eşit statüde olan hane reislerinin çıktıkları yolculuklarda birbirlerine güvenmelerini sağlayan bu birlik, dostluğun ilk formu olarak görülür. Dostluğa uygun davranmayan, güveni boşa çıkaracak kişinin gelecekte ödeyeceği bedel birliğin garantisi hâline gelir.³ Dostluk ilişkisi erkeklerin cemaatlerine döndüklerinde de aralarında sürdürdükleri bir ilişki olup soylarından gelen kuşaklara aktardıkları bir mülke dönüşür, karşılıklı eylemlerinde tutarlılığa dair güvence sağlar ve taraflar bu ilişkiye sadakat göstermeyi ödev hâline getirirler.⁴ Lynch'in dikkat çektiği üzere haneden uzakta ve daha çok savaşta gerçekleşen konuk-dostluktan farklı olarak gelişen diğer bir dostluk türü ise *hetaery* olup birbirlerine denk erkekler arasındaki dostluktur. Yunan soylularının gençliklerinde dahil oldukları ve yaşlılıklarına kadar üyesi oldukları bu topluluk da Homeros metinlerinde sıklıkla geçer. *İlyada* ve *Odeyssia*'daki kahramanların her biri bir *hetaroi* tarafından desteklenir. Homeros bu grupları klan ve kabile şeklinde ele alırken söz konusu ilişkinin *eros* gönderimini dışlar ancak *hetaery* Yunan toplumunda sıklıkla aşıklar topluluğu olarak da bilinir.⁵ Lynch'e göre dostluk Homeros'ta daha çok birliğe işaret ederken, Sokrates ve Platon ile birlik oluşturduğu kadar ayrılığa da sebep olduğu fikri yerleşir. Platon'da *eros* anlamının ve gönderiminin yoğun olduğu dostluk, bazı diyaloglarda birliğe diğer bazı diyaloglarda ayrılığa sebep olur. Lynch'in incelemelerine göre Platon, *Phaidros*'ta *erosun* uyum ve birliğe katkısını kabul etse de *Yasalar*'da *hetaerik* birliklerde gerçekleştirilen pratiklerdeki erotik unsurları sınırlamanın gerekliliğine işaret eder. Nitekim *Şölen*'de barındırdığı akıl dışılık yadsınarak insanın gelişimine katkı sunan ilahi bir düzleme çekilir.⁶ En nihayetinde Aristoteles, dostluğu kişiler ve gruplar arasındaki birlikten *polise* çeker ve *polisteki* yurttaşlar arasındaki

³ Sandra M. Lynch, *Dostluk Üzerine*, çev. Fermâ Lekesizalın (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 17.

⁴ Lynch, *Dostluk Üzerine*, 19-20.

⁵ Lynch, *Dostluk Üzerine*, 21-23.

⁶ Lynch, *Dostluk Üzerine*, 24-25.

ilişkinin dostluğa dayanması gerektiğini ileri sürerek dostluğu toplumsal bir bağa dönüştürür. Böylece *hetaeryde*ki eşitlik aynı politik ve kültürel konseptte tabi herkesi kapsayacak şekilde kamusal bir ilişkiye dönüştürülerek genişletilmiş ve erotik dostluk dışarıda bırakılmış olur.⁷

Lynch'in yorumu bu noktaya kadar bizlere Aristoteles ile ondan öncekiler arasındaki farklara dair açıklayıcı bir analiz sunar, ancak Lynch dostluk kavramının Aristoteles'in metinlerindeki farklı anlam katmanlarına değinmez ve farklılıklardan ziyade benzerliklere dayanır. Lynch, Aristoteles'in dostluğu hazzı, faydaya ve iyi'ye dayalı dostluk şeklinde üçe ayırdığını ve esas dostluğun iyi adamın dostluğu olduğunu savunduğunu söyler. Lynch'e göre Aristoteles iyi'ye dayanan dostlukta iyilik ile iyiliğin nesnesi olan dostu özdeşleştirir ve dostun kendisinden ziyade iyilik nedeniyle sevilmesini muğlaklık olarak adlandırır.⁸ Aristoteles her ne kadar Platon'un kişiselleştirilmiş dostluk anlayışını genişletmeyi amaçlamışsa da ileri sürdüğü yurttaş dostluğu ile kişisel dostluk arasında ayırım yapmamış ve kişisel dostluğa daha çok yer vermiştir. Lynch'e göre Aristoteles'te toplumsal bir bağ olarak tasarlanan dostluk, adaletle koşullanmış kamusal bir ilişki olsa da söz konusu ilişkinin nasıl uygulanacağı açıkça izah edilmediği için Homerosçu politik ittifakı anımsatmaktan öteye gidememiştir. Oysa Aristoteles'ten beklenecek olan kişisel ve kamusal dostluk arasındaki farkı belirgin kılmasıdır.⁹ Lynch bu görüşünü MacIntyre'nin görüşleri ile destekler ve Aristoteles'in dostluk düşüncesindeki iki temel eksikliğe işaret eder: İlki, *philia* kavramının kapsamının aşırı genişletilmesi nedeniyle kişisel ve kamusal ilişkiler arasındaki farkın belirsizleştirilmesi; ikincisi ise sahici dostluğun iyi ile ilişkilendirilmesi nedeniyle kötülüğün ve adaletsizliğin kaynağının karakter bozukluklarına bağlanma tehlikesidir. Lynch'e göre Aristoteles'in dostluk kavramının kapsamı genişlemiş gibi görünse de iyi insanlar arasında ve iyilik üzerine kurulmuş *polis*teki çatışma ve farklılıklar dışlanmış tam da bu nedenle hoşgörüyü yer açılmamıştır. İyi insanlar tanımlamasının dışında kalan kadınlar, köleler ve işçiler dışarıda bırakılmaya açık hâle gelmiştir. Bu nedenle Aristoteles'in dostluk düşüncesi (birçok okumada ileri sürüldüğü gibi Rönesans sonrasındaki) hoşgörüyü benzerlikler barındırmaktan ve kapsayıcı olmaktan çok dışlayıcıdır.¹⁰ MacIntyre'nin Aristoteles'teki çelişkiyi çözmeye çalışıp farklılıkları kapsayan bir okuma sunmaya çalışırken ileri sürdüğü çözüm, Aristoteles'in *polis*i farklı grupların birlikteliği olarak tasarlandığı fikridir. Ancak Lynch'e göre bu okuma farklı *polis*ler arasındaki çatışmayı dışlamadığı için bu çaba nihai bir çözüm sunamamaktadır. Lynch açısından Aristoteles'in ikiliğini sentezlemek değil olduğu gibi bırakmak daha makuldür. Formüleştirecek söylersek Lynch'e göre, Aristoteles düşüncesinde kişisel alandaki dostluk ile kamusal dostluk özdeş olup birliği ve düzeni amaçlar; bu birliği tehdit eden unsurlar ise düzensizliği ima eder.¹¹

Horst Hutter ise her ne kadar Lynch gibi Aristoteles'in dostluk kavramını Platon'dan ziyade Platon öncesi gelenekle benzer olduğunu kabul etse de Lynch'ten farklı bir okuma yapar. Hutter'a göre Platon'da aşkın anlamda ele alınan dostluk, Aristoteles'te farklı dostluk türlerinden bahsedilerek ampirik bağlama yerleştirilir.¹² Dostluğa amaç atfeden Aristoteles, onu erdemlerle ilişkilendirir ve tercihe tabi kılar. Dostlar birbirlerini sevmeyi tercih ederek eylemlerine değer atfederler ve *eros* anlamı dışarıda bırakılarak *philia* akla tabi kılır. Böylece dostlar birbirlerini ya haz ya fayda ya da erdem nedeniyle sever, hangisinin tercih edildiği birbirleriyle olan

⁷ Lynch, *Dostluk Üzerine*, 26-27.

⁸ Lynch, *Dostluk Üzerine*, 28.

⁹ Lynch, *Dostluk Üzerine*, 34-35.

¹⁰ Lynch, *Dostluk Üzerine*, 35-36; Alasdair MacIntyre, *After Virtue: A Study in Moral Theory* (London: University of Notre Dame Press, 1981).

¹¹ Lynch, *Dostluk Üzerine*, 37-38.

¹² Horst Hutter, *Politics as Friendship* (Canada: Wilfrid Laurier University Press, 1978), 102.

benzerlikleri ya da farklılıkları üzerinden şekillenir. En iyi dostluk ise erdeme dayanan ve benzerler arasında olmalıdır.¹³ *Poliste* anlaşılmaya (*homonoia*) dayanan bu birliklerin dayandığı ilke dostluktur. Karı-koca, baba-oğul, efendi-köle, kardeş-kardeş, yerli-yabancı, yöneten-yönetilen ve yurttaş-yurttaş arasında gelişen tüm ilişkiler dostluğun farklı tezahürleridir.¹⁴ Bu ilişkilerdeki dostlukların çoğu farklı olanlar arasında olmakla birlikte Antik Yunan'da ideal dostluk esasında eşitler arasında olmalıdır. Hutter'a göre Aristoteles'in dostluk kavramının kendisinden önceki dostluk tahayyüllerinden farklılaştığı yer de burasıdır. Hutter'ın vurguladığı üzere Aristoteles'in öncülleri dostluğu sadece benzerler arasında mümkün görürken, Aristoteles benzemeyenler arasında da dostluğun mümkün olduğunu düşünür. Öyle ki köle dahi insan olması nedeniyle kendisine dostluk gösterilebilecek kişi olur. Hutter'a göre Aristoteles'in yaklaşımındaki dostluğun eşitlik ve adaletle ilişkisi ilgi çekici olmakla birlikte kendisinden sonraki Stoacı evrensel kardeşlik (*brotherhood*) anlayışının öncülü olarak görülebilir.¹⁵ Hutter'ın Aristoteles'in dostluk düşüncesinde eşitliğin erdemce olması gerektiğine ve eşit olmayanları eşitleyen bir amaç olarak kurgulanmasına dikkat çekmesi önemlidir. Hutter'a göre dostluktaki eşitlik vurgusu Antik Yunan'da daha önce de olmasına karşı, Aristoteles'te eşitlik yeniden tanımlanmış ve sahip olunan özelliklerde değil erdemde eşitlenmeye dönüşmüştür. Böylece diğer tüm eşitsizliklerine rağmen insan olmalarından dolayı efendi ve köle arasında dahi bir dostluktan bahsedilebilir hâle gelmiştir. Lynch ve MacIntyre'in çelişki gördüğü yerde Hutter imkân görür. Hutter'a göre Aristoteles, dostluğu sadece benzerlikle koşullamamış, farklılıklara bakan yönünü ön plana çıkarmakla, çok sayıda farklı insandan oluşan *polis*i tüm bu farklılıklarına rağmen bir arada tutan ilke hâline getirmiştir.¹⁶ Bize göre ise Lynch'in kamusal alandaki dostluğa nazaran fazla ön plana çıkardığı özel ve kişisel alandaki dostluk, Hutter'ın okumasında olduğundan fazla dışarıda bırakılmıştır.

Bu noktada David Konstan'ın okumasına başvurmak, çizeceğimiz çerçeve açısından açıklayıcı olacaktır. Konstan, söz konusu iki okumanın göz ardı ettiği hususa, *philos* ve *philia* kavramları arasındaki farka değinerek açıklık getirir. Söz konusu iki kavram arasındaki ayrım üzerinden geliştirdiği okumayı Michael Pakaluk'a borçlu olduğunu belirten Konstan, günümüzde arkadaşlık ve dostluk kavramlarının geçişkenliği nedeniyle Aristoteles okumalarında farktan ziyade benzerliğe odaklanıldığını belirtir. Konstan'a göre *philos* daha sınırlı çevredeki dostluk anlamında arkadaşlığa tekabül ederken; *philia* ise arkadaşlığı ve yakınlığı da kapsamakla birlikte yurttaşlar ve yakın olmayanları da kapsar. Aristoteles *philia*yı sadece isim değil fiil şeklinde de kullanarak daha geniş bağlama ve farklı ilişkilene türlerine işaret eder.¹⁷ Bunu *Eudemos'a Etik*'in 1239a numaralı paragrafı üzerinden örnekleyen Konstan'a göre Aristoteles, "haz, fayda ve erdeme dayalı üç tür dostluğun (*philia*) olduğunu, ancak arkadaşlık (*philo*i) ilişkisinin eşitliğe dayandığını" söylerken ve "babanın oğluyla arkadaş (*philos*) olduğunu söylemenin absürt olacağını ancak aralarında yine de dostluğun (*philê*i) olduğunu" belirtirken aynı kavramı kullanmamakla farklılığı belirgin kılmaya çalışır.¹⁸ Üstelik Aristoteles yer yer *philia*nın çoğulu *philiai*yı da kullanarak farklı dostluk çeşitlerine işaret eder.¹⁹ Dolayısıyla Konstan'a göre Aristoteles metinlerinde *philia* genel ve kapsayıcı ilişki türlerini kapsayan sevgi iken, *philo*i daha

¹³ Hutter, *Politics as Friendship*, 105-108.

¹⁴ Hutter, *Politics as Friendship*, 109; Aristoteles, *Magna Moralia*, çev. Gurur Sev (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 1211a6.

¹⁵ Hutter, *Politics as Friendship*, 109-110.

¹⁶ Hutter, *Politics as Friendship*, 111-113.

¹⁷ David Konstan, "Greek Friendship", *The American Journal of Philology* 117/1 (1996), 72-75; David Konstan, *Friendship in the Classical World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 67-69.

¹⁸ Konstan, "Greek Friendship", 76.

¹⁹ Konstan, "Greek Friendship", 77.

sınırlı ve özel bağlara dayanan yakınlığa işaret eder.²⁰ Konstan, sunduğu filolojik çözümlemenin yanı sıra *philia*nın hem Aristoteles düşüncesinde hem de Antik Yunan'da insanların birbirlerine karşı sorumluluklarına işaret eden sosyal gönderimi de göz ardı etmemek gerektiğini söyler.²¹ Bu amaçla Aristoteles'in sözleşmeye dayalı dostluk (*nomikê*) ile etik dostluk ayırımına (*êthikê*) dikkat çeker. Konstan, sözleşmeye dayalı dostluğun maddi bir alışverişin taraflara yüklediği sorumluluğa işaret ettiğini ve bozulmaya açık olduğunu, etik dostluğun ise daha tercih edilesi olduğunun altını çizer.²² Konstan'ın filolojik incelemesi dostluk kavramına dair benzerlikten ziyade farklılıkları görünür kılması açısından önemli bir izlek sunmuş ve son çalışmalar içinde de en çok başvuru kaynağına hâline gelmiştir. Fakat Konstan'ın okuması kavramın özel alan ile kamusal alan arasındaki dönüşümüne dair ipuçları sunamamaktadır. Bize göre Aristoteles'in arkadaşlık ve dostluk kavramlarına kardeşlik de eklenmeli ve poliste kurucu bir unsura dönüşen dostluğun kardeşlik ve arkadaşlığın en yetkin aşaması olduğu göz ardı edilmemelidir. Dostluğa dair yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere Aristoteles öncesi düşünce ile Aristoteles'te dostluğun anlamı irdelenmiş ancak kavramın Aristoteles'teki dönüşümü yeterince detaylandırılmamıştır. Özel alandan kamusal alana, haneden *polis*e doğru genişleyen etik-politik zemini anlamak için sırasıyla kardeşlik, arkadaşlık ve dostluğu izah etmemiz ve kapsamaları ile etkilerine bakmamız gerekecektir. Söz konusu kavramlar arasındaki ayrım ve ilgi hem Aristoteles okumaları hem sonrasındaki yaklaşımlara açıklık kazandıracak ve günümüzde kamusal alan ve özel alan şeklinde bölünen hane ile *polis*in ilişkisine dair farkındalık sunacaktır.

Çalışmamızın üç temel iddiası bulunmaktadır: İlki, Aristoteles'in dostluk kavramının normatif değerini anlamak için kardeşlik ve arkadaşlık ile ilgisini ve farkını saptamanın gerekliliğidir. İkincisi, dostluğun hane ile polis ve etik ile politika arasında geçişliliği sağladığıdır. Üçüncüsü ise Aristoteles okumalarında dostluk kavramının arkadaşlıkla (ve kardeşlikle) olan ilişkisinin yalnızca benzerlikler ya da yalnızca farklılıklar üzerinden değerlendirilmesinin dostluğu etik bir kategoriyle sınırlı hâle getirdiğidir.

2. Kardeşlik

Kardeşlik, modern okumalarda daha çok aynı kandan, soydan olmayanların aralarında sonradan geliştirdikleri "birlik" olarak ele alındığı için Aristoteles okumalarındaki kardeşlik bahislerinde de dostluğun bir vechesi olduğu kadar ilgi görmektedir. Oysa Aristoteles düşüncesinde kardeşlik bizzat aynı kandan ve soydan gelen anlamındadır. Aristoteles düşüncesindeki dostluk kavramını anlamak için bahsi geçen katmanları birer metafor olarak değil olgusal açıdan ele almak Aristotelesçi yaklaşıma daha uygun olacaktır.²³ Kardeşlik, Aristoteles metinlerinde ne dostluğun metaforu ne de yönetim biçimlerini örneklemek için başvuru bir ilişkidir. Aksine kardeşlik, yakınlığın tecrübe edilmesini sağlayan hanedeki ilişkilerden biri olup dostluğun sürekliliği sağlayan bağıdır bu nedenle amaçlanan politik bir birliğe ulaşmak için yadsınarak değil içerilerek aşılır. Bu nedenle politik birliği mümkün kılacak dostluğu anlamının yolu ilk etapta dostluğun, bir araya gelerek *polis*i oluşturan hanelerde geliştiğini ve yakınlık anlamına geldiğini ayırt etmekten geçmektedir.

Aristoteles, *Politika*'da devletin sadece bir para ortaklığı olmadığı gibi yaşamın sürekliliğini sağlayan bir yapı da olmadığını belirtmiştir. Daha dakik bir ifadeyle devlet, "bir arada olan ve

²⁰ Konstan, "Greek Friendship", 78.

²¹ Konstan, *Friendship in the Classical World*, 73.

²² Konstan, *Friendship in the Classical World*, 78.

²³ Türkçedeki kardeşlik (karındaşlık) ve arkadaşlık (arka-daş) okuması için bk. Hakan Poyraz, "Bir Değer Olarak Arkadaşlık", *Cogito* 68/69 (2011/2012), 196-204.

vatandaşlarını kötülüklerden koruyan, rahatça ticaret yapmalarını sağlayan bir oluşum değildir". Her ne kadar bunlar bir devletin unsurları olsa da esasında "devlet, vatandaşların aileleriyle birlikte iyi yaşamalarını amaçlar, her şeyiyle tam bir yaşam olsun ister". Bunun için de öncelikle aile ve aileler arasında akrabalık bağları gereklidir.²⁴ Nitekim Aristoteles, *Politika*'da "İnsan doğası gereği politik (toplumsal) varlıktır"²⁵ ifadesini *Eudemos'a Etik*'te "İnsan yalnızca politik bir varlık değildir, aynı zamanda evcil bir varlıktır"²⁶ şeklinde tamamlar. Fakat söz konusu evcillik hayvanlarda olduğu gibi gelişigüzel değildir; hayvanlardan farklı olarak insan, aynı soydan geldikleriyle bir arada olan ve birlikte yaşayan bir varlıktır. Birlikte yaşamının ilk ortamı olan hane, birlikte yaşamaya dair birincil ortaklığın ve adaletin tesis edildiği yerdir. Hanede kurulan ilişkiler insanın yaşamla kurduğu ilk ilişkilene tecrübesini oluşturur. Üstelik birlikte yaşamının en yetkin formu olan devlet olmasa bile insan yine de aileye ihtiyaç duyacaktır. Bu nedenle Aristoteles düşüncesinde devlette olduğu kadar evde de insanları bir arada tutacak ilke dostluktur. Aristoteles'in ifadesiyle "ev yaşamı bir tür dostluktur".²⁷

İnsanlar arasındaki birlikleri aile, köy ve şehir devletleri şeklinde üçe ayıran Aristoteles, aileyi erkekler, kadınlar ve kölelerin birlikteliği olarak tanımlar. Gündelik ve diğer birçok ihtiyacın karşılanması için bir araya gelen çok sayıda evin birleşimiyle köy ve çeşitli köylerin bir araya gelmesiyle ise şehir devletleri oluşur.²⁸ Geçmişte akrabalık ilişkileriyle kurulan köylerde hane reisleri ile köy yöneticilerinin aynı kişiler olmasının krallıkları ortaya çıkardığına değinen Aristoteles, bu gibi köylerdeki üyelerin *homogalaktes* (beraber emzirilenler) şeklinde adlandırıldığına dikkat çeker. Aristoteles'e göre, insanların ilk topluluk pratikleri olan köyler, benzerliğe ve aynı soydan olmaya dayandığı için insanlar tanrıların dahi bir kral tarafından yönetildiğine inanırlar.²⁹ Köylerden şehir devletlerine geçilen aşamada ise aynı aileler ve akrabalıklardan ziyade farklı aileler ve herhangi bir aileden olmayanlar birliğe dahil olurlar. Aristoteles'e göre şehir devletleri, bir arada yaşayan insan birliklerinin tamamlanmış formu olup onlar tarafından amaçlanan en yetkin aşama olmalıdır.

Analitik metodu gereği *Metafizik*'te olduğu gibi *Politika*'da da bütünün parçadan önce geldiğini belirten Aristoteles, devletin aile veya başka bir birlikten önce geldiğini ve devlet olmayı ilk düşünen insanın övgüye layık olduğunu söyler.³⁰ Farklı insanlar arasındaki iş birliğine dayanan devlet gibi birlikler, insanların kapasitelerini kullanmalarına katkı sunduğu için Aristoteles'in insanın yapıp etmelerini ele alan etik ve politik metinlerinde merkezi önemdedir. Çünkü devlet, insanın doğasını gerçekleştirdiği formdur. Aristoteles'e göre bir şeyin doğası ancak gelişimi tamamlandığında açığa çıkar. Bunun gibi insanın da doğası onun kendisini tamamladığı devlette takip edilebilir. "Doğası gereği toplumsal varlık olan insan"ın devlete ihtiyaç duymasının nedeni yine "doğası gereği kendisine yetebilen bir varlık olmaması"dır.³¹ Dolayısıyla insanın kendi gelişimini tamamlaması devlet (tercihen şehir devleti) kurmasıyla mümkündür. Bunun için de öncelikle birlikte yaşamının ne demek olduğunu anlamak gerekir. Hane, insanın ilk birlikte yaşama tecrübesini yaşadığı yerdir. Diğer hayvanlar gibi insanın birlikte yaşaması için öncelikle yakınlık duyması gerekir. Dostluk (*philia*) kavramının açığa çıktığı yer burasıdır ve bu aşamada

²⁴ Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 1280b.

²⁵ Aristoteles, *Politika*, 1253a.

²⁶ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, çev. Saffet Babür (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999), 1242a20.

²⁷ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 1242a20.

²⁸ Aristoteles, *Politika*, 1252b.

²⁹ Aristoteles, *Politika*, 1252b.

³⁰ Aristoteles, *Politika*, 1253a.

³¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2012), 1178b.

“birlikte yaşamı mümkün kılan yakınlık” anlamındadır. Her ne kadar en nihayetinde vardığımız noktada da yine aynı tanıma ulaşacaksak da her bir aşamada “birlikte” kelimesinin ima ettiği birliğin kapsamı ve bağlamı dostluğun bir başka veçhesini sunacaktır.

Haneden bahsetmemizi mümkün kılan karı-koca, baba-çocuk, anne-çocuk ve kardeşler arasındaki ilişkiler doğal dostluğun türleriyken efendi-köle doğal olmayan, sonradan kazanılması gereken dostluğu gerektirecektir.³² Hane üyeleri arasındaki ilişkilerin bir kısmı benzer diğer bir kısmı eşittir. Benzerliği aynı kandan olmaya, eşitliği ise denk olanaklara sahip olmaya atfediyoruz. Baba-çocuk ve anne-çocuk benzerken, karı-koca eşittir. Efendi ve köle ne benzer ne de eşitken, kardeşler ise hem benzer hem de eşittir. Baba ve anne ile çocukları arasında ise eşitlikten bahsedemeyiz çünkü ebeveynlerin (doğal, ekonomik, sosyal, kültürel) olanakları ile çocukların olanakları eşit olamaz. Baba ile oğul arasındaki ilişki bu nedenle krallığa örnek olarak gösterilir. Zira daha çok olanağa sahip olanlar daha az olanağa sahip olana dostluk gösterebilir. Karı ve koca arasındaki ilişki bir yanıyla eşittir ve bu nedenle *Politika*'da *politeaya* benzetilir.³³ Ancak koca hem hanenin hem de *polis*in düzenine katkıda bulunmak açısından karısından daha fazla olanağa sahip olduğundan son kertede tam bir eşitlikten bahsedilemez bu nedenle *Eudemos'a Etik*'te karı-koca ilişkisi aristokrasiye benzetilir.³⁴ Kardeşlik ise hem benzerlikten hem de eşitlikten en çok bahsedebileceğimiz ilişkidir. Çünkü kardeşler yaş dışında doğal, ekonomik, sosyal ve kültürel açıda eşit olanaklara sahip olup aynı soydan gelirler. Bu nedenle kardeşler arasındaki ilişki eşitlik ve adaletin mümkün olduğu ilişki türlerinin en iyisi olup, Aristoteles'in en iyi yönetim şekli dediği *politea*nın değişmeyen örneği olur.³⁵ Fakat belirtmek gerekir ki bahsi geçen kardeşlik ilişkisi erkek kardeşlik (*adelphos*) olup herhangi bir yerde detaylandırılmaz. Bir yönetim biçimi olan *politea*nın nasıl bir form olduğu ve içeriği erdemce eşitler olarak kabul edilecek *polites* (vatandaş, özgür yurttaş) ilişkileri üzerinden anlatılır. *Polites*, yani *poliste*ki eşitler de bir yanıyla farklı babaların oğullarıdır. Oğullar aynı anne ve babadan olmasalar da eşit olanaklara sahip oldukları için daha kolay bir araya gelebilecek ve insan topluluklarından beklenen en yetkin birliği yani şehir devletini kurabilecek kişilerdir. Fakat bu, dostluğu normatif bir ilkeye dönüştürme kapasiteleri ile mümkündür. Bunun için hanede köleyle ve *poliste* yabancıyla adil ilişki kurmaları gerekecektir.

Bu noktada Aristoteles'in insanın doğasını biyolojik ve etik açıdan ayırdığını ve ikisinin birlikteliğini amaçlamanın insan türünün sürekliliği ve mutluluğu için gerekli gördüğünü hatırlamak gerekir. Biyolojik anlamdaki doğal birlikteliğin birimi olan hane insanın kendisinden olan ve kendisi gibi olanla geliştireceği yakınlığın ortaya çıktığı ilk yerdir. Aristoteles'in dostluk (*philia*) kavramının ilk veçhesi burada karşımıza çıkar. Bizce Aristoteles düşüncesinde dostluk ilk etapta bir ilişki olup henüz bir kişiye ya da gruba atfedilmeden önce ilişkilene tipine işaret eder. Zira Aristoteles'e göre insanlar gibi diğer hayvanlarda da doğuran ile doğurduğu arasında doğal bir dostluk (sevgi, yakınlık) ilişkisi doğar ve aynı türden olan tüm canlılar arasında bu bağ bulunur. Dostluğun biyolojik kaynağını imleyen Aristoteles, hemen akabinde insanların aynı görüşte olmalarının da dostluk gibi olduğunu belirtir ve bunu da erdemle ilişkilendirir.³⁶ Fakat erdem bahsine geçmeden önce dostluğun birbirlerine benzerler arasında mı yoksa benzemeyenler arasında mı geliştiğine dair süregelen tartışmadan bahseder. Aristoteles,

³² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1158b.

³³ Aristoteles, *Politika*, 1259b.

³⁴ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 1241b10.

³⁵ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 1241b10; Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1161.

³⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1155.

Euripides ve Heraklitos'un benzemeyenlerin dostluğunu savunduğunu ve Empedokles'in ise benzerlerin dostluğunu savunduğunu, ancak bahsi geçen fikirleri sınırlı bulduğunu belirtir.³⁷ Aristoteles açısından insanlar arasındaki dostluk, biyolojik ve maddi olanaklar açısından benzer ve eşit olmayı aşan ve en nihayetinde erdemi amaçlayan bir ilişki olmalıdır. Dostluk sadece biyolojik açıdan benzerliğe dayandırıldığı durumda insanı diğer türlerden ayıran bir akla sahip olması ve gelişime açık doğası göz ardı edilmiş olacaktır. Oysa Aristoteles'e göre iyi ve erdemli insanların dostlukları en iyisidir çünkü iyi insanların dostluğu bir tercihe dayanırken kötülerin dostluğu ya sadece benzerliğe ya da tesadüfe dayanır.³⁸ Aristoteles benzerlerin dostluğu destekler ancak ona göre insanın amaçlaması gereken toplumsal birlik olan *politea* için gerekli olan sadece biyolojik benzerlik olamaz. Çünkü insanın doğası sadece biyolojik sahipliklerle değil erdemle tanımlanır. İnsanı bir diğer insanla eşit kabul etmemiz bu nedenle ancak erdemle birlikte mümkün olacaktır. Söz konusu eşitlik her bir insanın insan olmasından kaynaklanan potansiyeli imler. Ancak Aristoteles düşüncesinde biyolojik açıdan benzer ve maddi açıdan ise eşit olanaklara sahip insanların hâlihazırda sahip oldukları olanaklar nedeniyle erdemli bir topluluk oluşturmaya daha yakın görüldüğü bir gerçektir. Bize göre kardeşlik bu nedenle iyi yönetim biçimlerinin vazgeçilmeyen ancak detaylandırılmayan örneği olmaktadır. Fakat biyolojik açıdan kardeşlik bir tercihe dayanmadığı ve kardeşlik ilişkisindeki ortak amaç çocuklardan ziyade ebeveynler tarafından tayin edildiği için onun hane dışında inşa edilmesi gerekecektir. Bu nedenle aynı anne babadan olmayan ancak soylu olmaları nedeniyle benzer olan ve maddi açıdan da eşit olanaklara sahiplerin birlikteliği olan arkadaşlık politik birliği mümkün kılacak dostluğun ikinci aşaması olur. Arkadaşlığın kardeşlikten bir diğer farkı da bir iş ve ortak bir amaç için bir araya gelinmesi ve tercihe dayalı olması olduğu için dostluğun ikinci veçhesini anlamamız için diğer önemli aşamadır.

3. Arkadaşlık

Aristoteles aileden sonra birçok hanenin birlikteliğinden oluşan köye açıklık getirirken, aileler arasında yakınlık ve dostluk ilişkisi kurulması için kardeşlik derneklerinin (*phratría*) oluşturulduğunu, kurban kesimi gibi birçok etkinliğin düzenlendiğini belirtir.³⁹ Birlikte yaşamaya katkı sunan bu gibi faaliyetleri önemli bulan Aristoteles için bu birlikler her ne kadar devlet oluşturmaya yetmese de ona duyulan ihtiyacı anlama yollarından biridir. Söz konusu ritüeller farklı ailelerden olan insanlara birlikte iş yapma ve yaşama becerisi kazandırdığı için önemlidir. Çünkü bu gibi ritüeller ve yapılar insanların birbirlerini sevmelerini sağladığı için dostluk bağına geliştirir.⁴⁰ Kardeşlik derneklerinde bahsi geçen kardeşler, aynı anne babadan olmasa da eş olanaklara sahip ebeveynlerden oldukları için sahip oldukları olanaklar onları birbirlerine yaklaştırır. Arkadaşlık (*hetairia*) şeklinde adlandırılan bu ilişki politik dostluğu önceleyen hane dışındaki eşitler arasındaki ilişkidir. Konumuzun insanlar arasındaki dostluk olduğunu söyleyen Aristoteles, kavramın bağlamına doğal ve biyolojik yakınlıkla birlikte ikinci referans noktası ekler; "aynı görüşte olmak". Böylece Aristoteles insanlar için sosyal yaşamı biyolojik yaşamın tamamlayıcı unsuru olarak ekler. Aristoteles'e göre aynı görüşte olmak, "insanların edinmesi gereken şey"dir.⁴¹

³⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1155b.

³⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1156b, 1157b.

³⁹ Aristoteles, *Politika*, 1280b.

⁴⁰ Aristoteles, *Politika*, 1280b; Michael Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics: An Introduction* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 260-261.

⁴¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1155a20.

Aristoteles düşüncesinde biyolojik yaşam gibi sosyal yaşamdaki dostluğu mümkün kılan ilk etapta eşitlikten amaçlanması gereken eş olanaklara sahip olanların geliştirdikleri ortaklıklarla benzerlik oluşturmalarıdır. Çünkü aynı görüşte olmak da asgari müşterekler gerektirir bu da ancak benzerlikle mümkündür. Ebeveynler çocuklarını, çocuklar ebeveynlerini, kardeşler birbirlerini biyolojik benzerlikleri nedeniyle yakın bulurlar. Haneyi mümkün kılan bu bağ, hane üyelerinin birbirlerine duydukları sevgi ve yakınlık anlamında dostluğun ilk aşamasıydı. Hane dışındaki ilişkilerden ilki olan akrabalar arasında da aynı soydan olmaktan kaynaklanan benzerlik mümkünken aynı soydan olmayanlarla bir arada olmayı gerektiren şey, aynı yerde yaşamak olacaktır. Burada arkadaşlık, sevgi ve yakınlık anlamında dostluğun ikinci aşaması olarak karşımıza çıkar. Arkadaşıktaki ortaklık ise kültürel, sosyal ve ekonomiktir. Ancak insanın bir diğerine duyduğu yakınlığın salt akrabalığa dayanması sosyal yaşamı türe özgü doğal ve biyolojik ölçütlerle sınırlarken, arkadaşlığa dayanması ise maddi olanaklarla, küçük birlikler ve geçici iş birlikleri ile koşullayacaktır. Bunlar Aristoteles düşüncesinde dostluk için gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Zira her ne kadar “dostluğun işareti birlikte yaşamak”⁴² da birlikte yaşayabileceğimiz insanların sadece tanıdıklarımız ve benzerlerimiz olması bizi sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan dışarıya kapalı hâle getirdiği için toplumun gelişimini de engeller. Bu da diğer hayvanlardan farklı olarak akıllı bir hayvan olan insanın potansiyelinin tamamını gerçekleştirememesi ve gelişime açık doğasını sınırlaması anlamına gelecektir.

Hutter'ın da dikkat çektiği gibi Aristoteles öncesinde de Antik Yunan yaşam dünyasında aynı yaş ve sınıftan insanların birliği anlamındaki *hetaery*, askeri, politik ve hukuki birliklerde önemli ve etkili bir role sahiptir.⁴³ İngilizce *club* kavramıyla karşılanabilecek olan bu oluşumlar, daha çok erkekler arasındaki birliği imler ve askeri, ekonomik, hukuki birlikler kadar felsefi okullar da bu isimle adlandırılır.⁴⁴ Fakat Hutter'ın da belirttiği üzere dostluğun bir türü olarak ele alınan Antik Yunan'daki *hetaery*, birlikte büyüyen ve aynı ya da yakın yaşlardaki erkeklerin sosyal ve duygusal birlikteliğini imlediği için etkisi ve gücü sınırlıdır.⁴⁵ Hutter'ın *hetaery* kavramıyla dikkat çektiği birliği M. Pakaluk *koinônia* kavramı üzerinden detaylandırır. Pakaluk'a göre aile ilişkileri ile politik birlik arasındaki geçişliliği sağlayan *koinonia*, birlik, topluluk ve ortaklık anlamına gelmekte olup tek başına bir şeyi elde etmenin zor olduğunu fark eden insanların kurdukları ortaklıklarla isteklerini yerine getirme girişimidir. Ortak iyiliği amaçlayan bu birlikler Aristoteles düşüncesinde politik birlikleri önceleyen ya da ona hazırlayan yapılar gibi düşünülebilir. Aristoteles'e göre yurttaşlar (*politês*) arasındaki ortaklıklar olan *koinôn* her ne kadar eşitler arasında olup politik bir uzlaşma içerse de adalet vazedemezler.⁴⁶ Nitekim Pakaluk da Aristoteles'in insan türüne yaraşır bulduğu birliklerin imkanını bu ortaklıklar gibi sadece benzerler ve eşitler arasında değil benzemeyenleri ve eşit olmayanları da kapsayan erdemli yapılarda bulduğuna dikkat çeker.⁴⁷

Her iki düşünürün de dikkat çektiği üzere Aristoteles'te dostluğun önemli koşullarından biri benzerlik ve eşitlik iken diğeri farklı olanların birlikte yaşamasıdır.⁴⁸ Birlikte yaşayan insanlar arasındaki alışveriş ve karşılıklık, dostluğu erdemle ilişkilendirecektir. İnsanların birbirlerine etkilerinin olması ve aralarında bir ilişkinin doğabilmesi için taraflardan birinin veren diğerinin alan olması gerekir. Kimin kime ne verebileceği dostluğun türünü belirler. Aristoteles'in eşitler

⁴² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1157b.

⁴³ Hutter, *Politics as Friendship*, 26-27.

⁴⁴ Hutter, *Politics as Friendship*, 27-28.

⁴⁵ Hutter, *Politics as Friendship*, 35.

⁴⁶ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1194b3; Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 1241a20.

⁴⁷ Pakaluk, *Aristotle's Nicomachean Ethics*, 271-273; Pakaluk yorumunu *Politika*'nın 1159b ve 1160 pasajlarına dayandırır.

⁴⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1157b.

arasındaki dostluk (*philai*) olarak gördüğü *hetairiada* olanaklar açısından tam bir eşitlik olduğu için bu ilişkide ne sayı ne imkân ne de büyüklük bakımından taraflardan biri diğerinden daha fazla iyiyi hak etmez.⁴⁹ Ancak iyi yaşam sadece maddi açıdan eşit olanların birlikte yaşama pratiklerinden oluşmaz; onu da aşacak şekilde mutlu ve erdemli yaşamaktır. İnsanın doğasını gerçekleştirmesini sağlayacak olan en yetkin politik birlik olan devlet sadece birlikte yaşamayı değil erdemli yaşamayı sağlayacaktır.⁵⁰ Eşitler arasındaki ilişki olan arkadaşlık dostluğu ve yakınlığı tecrübe etmenin gerekli bir yoludur ancak farklılığa değil eşitliğe dayandığı için yetersizdir. Aristoteles'e göre "birbirleriyle eşit durumda olmayanlar dost olabilirler, çünkü ancak bu sayede eşit olabilirler".⁵¹ Dostluk (*philos*), arkadaşlıktan (*hetairia*) farklı olarak erdeme dayalı tercih ve ortak bir amaç gerektirir. Bu nedenle benzer ve eşit olmayanlar arasındaki ilişki, politik dostluktur. Bu ilişkilerde de eşitlik esastır ve amaçlanır. Ancak burada eşitlik mevcut olanaklardan kaynaklanmaz; oranla ilgilidir. Daha üst olan daha çok verebiliyorken, alt olan daha az şey verebilir.⁵² Onların birbirleriyle ilişkilennemeleri sağlayan da aralarındaki bu alışveriştir. Bu alışverişin neyle koşullanacağı ve neyi amaçladığı dostluk türlerini açığa çıkaracaktır. Haz, fayda ve erdeme dayalı dostluklar şeklindeki ayırım da buradan kaynaklanacaktır.

4. Dostluk

Aristoteles'in dostluk ile ilgili görüşleri için temel başvuru kaynağı *Nikomakhos'a Etik*'in sekizinci kitabıdır. Aristoteles, sekizinci kitabın girişine dostluğun erdemin ve yaşamın koşulu olduğunu bir sabite olarak şöyle yerleştirir:

Bundan sonra dostluktan söz edebiliriz, çünkü o ya bir erdem ya da erdemle birlikte giden bir şey. Ayrıca yaşam için son derece zorunlu.⁵³

Yaşamın biyolojik veçhesine değer atfedildiğinde yaşam erdemle ilişkilendirilmiş olacak ve bu hâliyle "iyi yaşam"ın içeriği bizlere dostluğun neliğini ve bağlamını sunacaktır.

Aristoteles, iyi yaşamın ancak akla uygun yaşam olduğunu ve aklın insanı diğer hayvanlardan ziyade tanrısal olana yaklaştırdığını söyler. Akıl tanrısal bir yeti olduğu için akla uygun yaşam da tanrısal bir yaşamdır.⁵⁴ Dostluk, insanın tanrısal yaşamı amaçlamasını mümkün kılacak etik ve politik bir meziyet olup ancak insanlar arasında inşa edilebilir zira Aristoteles'e göre insanın ne tanrılarla ne de cansız şeylerle dostluk geliştirmesi mümkündür. Aristoteles düşüncesinde dostluktan bahsedilmesi için öncelikle karşılıklılığın olması gerekir.⁵⁵ Bu da ancak insanlar arasında gerçekleşir. İnsanların birbirleriyle ilişkilennemelerinin zemini olan hanede ve arkadaşlıkta karşılıklılık olduğu için bu ilişkiler dostluğun bir veçhesidir. Fakat hane ya da köyden daha geniş bir politik topluluk amaçlandığında dostluğun benzer ve eşit olmayanları da kapsamaması gerekecektir.

Bir şeyin doğasından ancak gelişimini tamamladığında bahsedilebileceğini söyleyen Aristoteles için akıl sahibi olan insanın doğası sadece biyolojik yaşamı değil politik yaşamı da gerektirir. Çünkü biyolojik yaşam hazır bulduğumuz sahipliklere dayanırken, politik yaşam tercihlere dayanan ilişkiler aracılığıyla inşa edilir. İki tip yaşamı da mümkün kılan dostluk, ilkinde sadece benzerlerle birlikte olmak yetebiliyorken ikincisinde doğal ve maddi açıdan benzemeyenleri de

⁴⁹ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1211b4.

⁵⁰ Aristoteles, *Politika*, 1281a.

⁵¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1159a.

⁵² Aristoteles, *Magna Moralia*, 1211b4.

⁵³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1155a.

⁵⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1177b.

⁵⁵ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1208b2.

kapsar. Bu anlamıyla dostluk artık sadece benzerler topluluğuna işaret etmez; benzer olmayanları da içerir ve efendi-köle ile yurttaş-yurttaş olmayan arasında da kurulması gereken bir ilişkiye dönüşür.⁵⁶ Böylece benzer olup eşit olmayan baba-oğul dostluğu ile benzer olmayıp eşit olan karı-koca ve arkadaşlık ilişkilerine bir de ne benzer ne de eşit olan efendi-köle, yurttaş-yurttaş olmayan'ın dostluğu eklenir. Aristoteles'in iyi yönetim olarak ileri sürdüğü *politea* mevcut yönetim biçimlerinden farklı olarak benzer ve eşit olanlar kadar benzemeyenleri ve eşit olmayanları da kapsar. Buna göre benzer ve eşit olanlar sadece kendileri gibi olanlarla değil kendilerine benzemeyenlerle ve eşit olmadıklarıyla dostluk geliştirdikleri ölçüde *poliste* iyi bir yönetim ve yaşam inşa edebileceklerdir. Söz konusu iyi yönetim, salt idari bir mekanizma olmayı amaçlamamalı; bileşenlerine iyi yaşam sunmayı da amaçlamalıdır. Burada iyi yaşamı mümkün kılacak olan dostluk artık soydan ya da olanaklardan değil erdemden kaynaklanır. Bu, dostluğun sunduğumuz izlekteki son aşamasıdır.

Aristoteles'e göre benzerler kadar benzemeyenler arasında geliştirilebilen dostluk hazzı, faydaya ve erdeme dayalı dostluk olmak üzere üçe ayrılır.⁵⁷ İlk ikisinde geçici ya da tek tarafın iyiliğine dayanan dostluk ve yakınlık kurulurken, erdeme dayalı dostlukta iyilik amaçlanır. Bu nedenle erdeme dayalı dostluk tercih edilesi olandır.⁵⁸ Erdeme dayalı dostlukta amaçlanan iyi yaşam, taraflardan her birinin faydasına olacağı için ortak iyilik sağlanmış olacaktır. Böylece dostluk bir kişiden ya da şeyden ziyade iyi yaşamı mümkün kılacak bir ilişkilene şekli hâline gelir. Aristoteles'in ifadesiyle;

...eğer biri neyin sevilesi (*philêton*) olduğunu anlamaya çalışırsa, "iyiden başkası değil" diyeceğiz. Şimdi, sevilesi olanla sevicecek olan (*philêton*) başka şeyler, tıpkı istenesi olanla istenecek olan gibi. Zira istenesi olan mutlak anlamda iyi olandır, istenecek olansa birileri için iyi olan. Aynı şekilde sevilesi olan da mutlak anlamda iyi olandır, sevicecek olan ise kişinin kendisi için iyi olan, o halde sevilesi olan sevicecek olandır, ama sevicecek olan sevilesi olmak zorunda değil.⁵⁹

Aristoteles'e göre dostluk işlerliktir,⁶⁰ aktüel hâldedir. Uyuyan bir insanın mutlu olup olmadığından bahsedemediğimiz gibi⁶¹ dostluğun da iyiliği amaçlayıp amaçlamadığını ancak onu eylemlerimizle gösterdiğimizde anlayabiliriz. Bu nedenle benzer düşünceye sahip insanların kafadarlığı (*homonoia*) her ne kadar dostluğa yakın olsa da ortak düşüncenin tercihe dayanması ve eyleme dönüşmesi durumunda bir dostluktan bahsedebiliriz. Kafadarlık eyleme geçtiğinde onun ortak iyiliği amaçladığını söyleyebiliriz zira ancak bu şekilde istenen şeyin aynı şekilde istendiğinden bahsedebiliriz.⁶² Aristoteles düşüncesinde ortak iyilik teorik bir husus olmadığı gibi bir grubun faydasına da işaret etmez. Ortak iyi, eyleme dayanır ve bir grubun değil *polis*in tamamının yararını gözetir. Aristoteles okumalarında çoğunlukla kişisel dostluğa mâl edilen "dostun bir başka ben"⁶³ oluşu esasında kişisel bir bağın niteliğiyle değil *polis*in ortak iyiliğini amaçlamakla ilgilidir. "Başkasının iyiliğini istediğimiz ölçüde kendimiz için de iyi olanı istemiş

⁵⁶ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1211a6.

⁵⁷ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1210a6.

⁵⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1155- 1157b; Aristoteles, *Magna Moralia*, 1209b11.

⁵⁹ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1208b2.

⁶⁰ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1211b17; Dostluk ile erdem arasındaki ilişki için bk. Yücel Kayıran, "Arkadaşlık Fenomeni", *Cogito* 67/68 (2011/2012), 247-252.

⁶¹ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1185a.

⁶² Aristoteles, *Magna Moralia*, 1212a14.

⁶³ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1213a7.

oluruz”⁶⁴ ifadesindeki “başka” sadece benzer ve eşit olduklarımızı değil, benzer ve eşit olmadıklarımızı da kapsar.

Bu noktada düşünce erdemleri ve karakter erdemleri ayrımı yapan Aristoteles’e göre düşünce erdemleri ya doğal olarak sahip olunan ya da eğitimle edinilebilecek erdemlerken karakter erdemleri insanın gelişime açık ve ancak bir başkasıyla ilişkisiyle dönüştürebileceği yetileridir. Karakter erdemlerinin gelişime açık doğası insanların bir arada yaşamalarına sağlar. Başka deyişle karakter (*êthos*) erdemleri doğuştan gelmeyip alışkanlıklara (*ethos*) dayandıkları için değişip dönüşmemiz mümkün olur.⁶⁵ Aristoteles’e göre karakter erdemleri doğal olarak ya da doğaya karşı elde edilmezler. İnsan olmamız nedeniyle bizde bulunan erdemleri alışkanlıklarla geliştiririz. Bu da ancak diğer sanatlarda olduğu gibi eylemde bulunarak gerçekleşir.⁶⁶ Önemli olan eylemlerin bilerek yapılması yani bir tercihe dayanmasıdır. Ancak Aristoteles’e göre tercih ve bilme burada teorik değil pratiktir. Birinin adil ve ölçülü olduğunun söylenebilmesi için onun eyleyor olması gerekir. Çünkü adalet ve ölçülülük kişiye ancak eylemi üzerinden atfedilebilir. Mutluluk da ancak bu eylemleri gerçekleştirmek ve ona muhatap olmakla gerçekleşir. Ruhun iyileşmesi ve gelişmesi için hekimlik kadar felsefe de kâr etmez.⁶⁷ Politikaya duyulan ihtiyaç da bu nedenledir.

Aristoteles düşüncesinde politika, birçok farklı insanın bir arada yaşadığı *polis*i düzenleyen bilimdir. Dostluk ise *poliste* yaşayanların hem kendileri hem de diğerleri ile ilişkilerinde iyiye yakınlık duymalarını sağlayan ve ona uygun eylemlerini sağlayan ilişkidir.⁶⁸ Aristoteles’e göre insan sadece politik değil aynı zamanda da evcil bir varlık olduğu için hane ile *polis* arasındaki bağı kuracak olan ilke önemlidir ve bu da dostluktur. Aristoteles’in ifadesiyle; “Dostluğun, politikanın, adaletin başlangıcı, kaynağı öncelikle evde”dir.⁶⁹ Çünkü dostluk hem hanenin içini hem *polis*i hem de *polistekiler* ile yabancılar arasındaki ilişkiyi düzenleyecek olan ilkedir. Bu nedenle Aristoteles’e göre politik dostluk, insanlar arasındaki özel ve bireysel bir ilişki türü değil, *polis*in temel amacı olan adaletin bileşenidir. “Dostla nasıl bir ilişki kurmak gerekir”i araştırmak aynı zamanda “adalet nedir”i araştırmaktır; çünkü adalet gibi dostluk da ortaklığı sağlar.

Polisteki ortaklıklar şeklinde düşündüğümüzde efendi ile köle, baba ile oğul, kocayla karı, yurttaş ile yurttaş ve yurttaş ile yabancı arasında dostluk ilişkisi vardır.⁷⁰ Bunlar arasından dostluktan ve adaletten en çok söz edebileceğimiz ilişki, karşılıklılığın en çok görüldüğü yerdir. Aristoteles’e göre birinin veren ve etkide bulunan, diğerinin ise çoğunlukla alan ve etkilenen olduğu ilişki daha az adilken, iki tarafın da veren ve etkide bulunan olduğu ilişkiler daha fazla adildir. Hane reisi ev içinde efendi olarak kölesine, baba olarak oğluna ve koca olarak karısına daha çok şey verebildiği için daha çok dostluk gösterebilirken kölesi, oğlu ve karısı efendiye/babaya/kocaya onun verebildiğinden daha az karşılık verebilir.⁷¹ Bu nedenle Aristoteles düşüncesinde adalet olanaklar ve sahiplikler açısından daha çok verici olan hane reisleri tarafından gerçekleşir. Olanaklar ve sahiplikler açısından zengin kesim olan özgür yurttaşların tüm olanaklarını adil ve mutlu bir

⁶⁴ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1213a7.

⁶⁵ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1185b1.

⁶⁶ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 1103.

⁶⁷ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 1105b.

⁶⁸ Bk. Seray Kumlu, *Siyasal Bir Kategori Olarak Dostluk* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

⁶⁹ Aristoteles, *Eudemos’a Etik*, 1242a20.

⁷⁰ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1211a6.

⁷¹ Aristoteles, *Magna Moralia*, 1211a6.

polis'in hizmetine sunması gerekecektir. *Polis*, bu hizmeti sunacak özgür yurttaşların kuracağı ideal birlik, *politea* ise onun bilimi ve sanatı olacaktır.

Aristoteles politik felsefesinde iyi yönetim biçimleri ile hane ilişkileri arasında kurduğu analogi bu açıdan ilgiye ihtiyaç duymaktadır. *Nikomakhos'a Etik*'te hane ilişkileri baba ile oğul, karı ile koca, efendi ile köle şeklindeki ikilikler olarak kategorize edilir ve bunların her biri bir dostluk ilişkisi olarak tanımlanır. Hane ilişkileriyle analogi kurularak işaret edilen iyi yönetim biçimleri ise krallık, aristokrasi ve *politea*dır. Krallık baba-oğul ilişkisinin, aristokrasi koca-karı ilişkisinin dengi iken *politea*'nın dengenin de efendi-köle ilişkisi olması beklenir. Ancak analitik olarak oluşan bu beklentinin aksine *politea*, efendi-köle ilişkisinden değil hane ilişkilerinde listelenen çiftler arasında bu pasajda bahsi geçmeyen "kardeşlik" ile özdeşleştirilir.⁷² Yönetim biçimlerinde bir hanedanlık tahayyülü sunma amacında olmayan Aristoteles'e göre bu ilişkinin hane dışındaki en yakını benzer olmayıp eşit olanaklara sahip başkalarıdır. Dolayısıyla hanede kardeşler arasındaki ilişki ile özdeşleştirilen *politea*'nın içeriğini hane dışında *poliste* eş olanaklara sahip ve birbirleriyle geliştirdikleri arkadaşlık ilişkilerini ileri bir aşamaya taşıyıp ötekileri de kapsayan özgür yurttaşlar doldurur. Arkadaşlar eşit olanaklara sahip ve birlikte çokça zaman geçiren kişiler olmalarına rağmen *polis* sadece eşit olanaklara sahip kişilerden oluşmadığı için diğerleriyle de ilişkilenecek gerekecektir. Özgür yurttaşlar bunun farkında olan ve bu erdeme sahip kişilerdir. Özgür yurttaşlar aracılığıyla oluşacak *politea* ile benzerlik ve eşitlik erdemlerdeki ortaklık üzerinden sentezlenir çünkü *polis*, çokluğun birliğidir. Böylece Aristoteles, birliği hem kökene hem de amaca atfetmiş olur. Özgür yurttaşlar erdeme uygun davrandıklarında benzer ve eşit olmadıkları başkaları ile ilişkilerin dostluk üzerinden kurulması gerektiğini bilen ve bunu amaçlayan kişilerdir. Benzer ve eşit olmayanlarla kurulacak ilişkinin de dostluk üzerinden kurulması gerekir aksi hâlde diğerleri insan değil mal ya da mülk olarak görülecektir. Bu gibi yönetimler ise çözülmeye ve çökmeye mahkumdur. Aristoteles'in tiranlığa mesafesi de onu en kötü yönetim biçimi olarak imlemesi de buradan kaynaklanır.⁷³

Sonuç

Dostluk, arkadaşlık ve kardeşlik kavramlarının benzerliklerinden ziyade farklılıklarını açığa çıkarmayı amaçlayan çalışmamızı salt literal bir analizle sonuçlandırmak ona duyulacak ihtiyacı ortadan kaldırmayacaktır. Ancak Aristotelesçi bir tutumla eylemin kendisinden ziyade bir başka şeyi amaçlaması durumunda iyi olacağını düşündüğümüzde, söz konusu kavramlar arasındaki ilgi ve ayrımın günümüzde de etik ve politik bir değer yaratıp yaratamayacağını açmak daha iyi olacaktır. Bu açıdan MacIntyre'nin 1966 yılında yayınladığı Aristotelesçi etiğin politikaya katkısını araştıran çalışması hâlâ güncelliğini korumakta olduğu için bu konuda ileri sürülecek yeni bir tezde değinilmeyi gerektirmektedir.

MacIntyre'in dikkat çektiği üzere Aristoteles'in dostluk ve yönetim biçimleri arasında kurduğu ilişkiyi, modern liberal toplumda konumlandırmak düşünüldüğü kadar kolay değildir. Dostluk kişisel ilişkilere, yönetim ise idari mekanizmalara hapsedildiği için dostluk ile yönetim arasında bir tercih yapmanın gereklilik olduğu kanaati yerleşmiştir. MacIntyre'ye göre E. M. Forster'ın dostuna ihanet etmek ile ülkesine ihanet etmek arasında tercih yapması gerektiğinde ülkesine ihanet etmeye cesaret gösterebilmesini ümit etmesi, Aristoteles'in anlayabileceği bir husus değildir. Çünkü Aristoteles'e göre "Bu tür karşıtlık kuran bir insanın ne ülkesi ne de *polis*i olabilir, o hiçbir yerin yurttaşı olmayan, her nerede olursa olsun, her zaman, bir içsel sürgün hayatı

⁷² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1160.

⁷³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1160.

yaşamaya mahkûm birisi” olacaktır.⁷⁴ Erdem ile politikanın bütünlüğü ortadan kalktığı için “Aristotelesçi çerçeveden bakıldığında modern siyasi toplum, yalnızca savunmaları için birbirine sokulmuş bir hiçbir yerin yurttaşı olmayanların toplamı olarak görülebilir.”⁷⁵ Bu nedenle MacIntyre açısından Aristotelesçi düşüncenin önümüze bıraktığı soru şudur: Şehir devletlerinin izine rastlanmayan bir çağda Aristoteles’in ileri sürdüğü tahayyül ahlaksal bir seçenek olarak nasıl formüle edilebilir?⁷⁶ MacIntyre kendi yaklaşımının daha çok çelişkilere odaklandığını belirtir ve Aristoteles’in metafiziksel biyolojisine dayanan insan doğasından ziyade Sophokles’in çelişkilerle dolu insan doğasını son kertede daha gerçekçi bulur.⁷⁷ MacIntyre’nin yaklaşımının birçok imkan barındırdığını düşünmekle birlikte Aristoteles’in kendisinden önce özdeş kabul edilen dostluk, arkadaşlık, kardeşlik arasındaki farkları belirgin kılma çabasına yeterince ilgi gösterilmediğini düşünüyoruz. Aristoteles söz konusu kavramlar arasındaki benzerliklere olduğu kadar farklara da işaret etmiş ve haneden politik alana geçişin aşamaları olarak kurgulamıştır. Sophokles’in kahramanlarının (başta Antigone ve Kreon olmak üzere) trajikliği tam da bu ilişkinin birliğinin ayrılmaya başladığı doğal-özel-kamusal alan ayrımının dayattığı zorluklarla ilgilidir. Günümüzde söz konusu ayrımın yapılmaması kadar kolayca yapılması da eş derecede sorun teşkil etmektedir. Sorumuzun ve problemin güncelliği de buradan ileri gelmektedir.

Geçmişte olduğu kadar günümüzde de doğal-özel-kamusal (biyolojik-etik-politik) zeminlere bölüştürülen kardeşlik-arkadaşlık-dostluk ilişkisini yeniden düşünmek yeni imkanlar barındırmaktadır. Çağımızda birbirlerinden kategorik olarak ayrılan biyolojik, etik ve politik düzlemleri yeniden birleştirmeye çabalayan politikalar ve politik tahayyüller kardeşlik, arkadaşlık ve dostluğu sentezlemeye çalışmaktadır. Başkasını söylemsel açıdan dostumuz, arkadaşımız veya kardeşimiz olarak görmek aradaki kategorik farkı kapatmaya yetememekte ve etik-politik birlik tahayyülü oluşturmamaktadır. Bunun bir sebebinin söz konusu kavramların ve ilişkilerin benzerliklerine odaklanılması ve farklılıklarının saptanmaması olduğunu düşünüyoruz. Farklılıklara yönelme durumunda ise saptanan farkların dışlanması düşünmek ilk girişim olmaktadır. Kardeşlikten arkadaşlığa, arkadaşlıktan dostluğa geçişte yadsıdığımız biyolojik ve otantik unsurlar kadar onların yerine eklediğimiz erdemler bizi hanemizden semtimize, okulumuza, işimize, şehrimize, ülkemize ve dünyaya açacaktır. Eklememeyi düşündüğümüz, tercih etmediğimiz ve eyleme dökmediğimiz her bir erdem bizi dışarıya kapalı hâle getirecektir. Dolayısıyla kardeşlikten arkadaşlığa, arkadaşlıktan dostluğa geçişi erdemlerle dönüştürmek yerine sadece etki alanımızı arttırmak olarak düşündüğümüz durumda açığa çıkan etik ve politik bir açıklık değil, asimilasyon olacaktır. Asimilasyon ise etik ve politik bir ilişkilene türü değildir; aksine kardeşlerin ve arkadaşların mevcut sahipliklerini koruyarak etki alanlarını arttırmalarıdır. Nitekim şehirde sadece akrabalıkların, köy derneklerinin, derneklerin, vakıfların oluşturduğu ağlarla yaşamak şehirleşmeye, ortak bir kültür yaratmaya yetememektedir. İlişkilerin sadece kişiler ve çıkar gruplar arası ittifak, iş birliği ve duygudaşlık şeklinde ilerlemesi şehri politikasızlığa hapsetmektedir. Bize göre Aristoteles’in haneyi ve arkadaşlığı dostluğun ve *polis*in aşamaları olarak görmesindeki amaç bugünkü anlamıyla haneden çıkıp köye, şehre oradan da devlete ve dünyaya açılmaktır. Politikanın erdemlerle ve etikle koşullanmasının nedeni de insanlardaki dönüşümün bir dolayımı ihtiyaç duyması ve süreçle sağlanabilmesidir.

⁷⁴ Alasdair MacIntyre, *Erdemin Peşinde*, çev. Muttalip Özcan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 233-234.

⁷⁵ MacIntyre, *Erdemin Peşinde*, 234.

⁷⁶ MacIntyre, *Erdemin Peşinde*, 243.

⁷⁷ MacIntyre, *Erdemin Peşinde*, 242, 244.

Yeti ve eğitimle edinilen düşünce erdemleri ile alışkanlıklarla edinilen karakter erdemlerinin senteziyle mümkün olabilecek iyi yönetim için hane ve arkadaşlık ilişkileri (birlikler) doğal ve kültürel geçiş aşamalarıdır. Dostluk, bu aşamalarda ve en nihayetinde de *pol/iste* benzerler ile benzemeyenler, eşitler ile eşit olmayanlar arasındaki ilişkinin ve bu ilişkinin karşılıklı olmasını sağlayacak ve “iyi yaşam”ı mümkün kılacak yönelimin, niyetin ve bilincin kavramsal hâlidir.⁷⁸ Fakat dostluk, insanların yetileri, niyetleri ve bilinç düzeylerine bağlı olarak hane, grup, şehir ve devlet ölçeğinde etki alanını genişletebilir. Hem Aristoteles düşüncesinde hem de günümüzde bu aşamalar arasındaki geçişin yeti, tercih, bilinçle ilişkili olduğunu ayırt etmenin önem arz ettiğini düşünüyoruz. Günümüzde devletin aile dahil birçok konuda belirleyici olması nedeniyle hane ve grup ilişkilerinin artık kamusal alan açısından belirleyici olmadıkları düşünülebilir. Ancak olguya baktığımızda şehre, gruplara ve haneye gönderimde bulunan tasarıların ve önerilerin hâlâ rıza üretme gereği duyduğu açıktır. Çünkü hâlâ bir haneye ve aile ilişkilerine sahibiz. Hâlâ okul, dernek, vakıf, parti gibi gruplara aidiyet duyuyoruz ve şehir devleti konseptinde olmasa dahi belediye, eyalet veya valilikler aracılığıyla yönetime katılıyoruz. Fakat hane üyelerimize ve bağlı olduğumuz gruplara olduğu kadar bize benzemeyenlere, bizlerle eşit olanaklara sahip olmayanlara duymamız gereken yakınlığın yani dostluğun hem etik hem de politik olarak taşıdığı değer de hâlâ yadsınamayacak kadar önem taşımaktadır. Aristoteles'in dostluk kavramına ve bu kavramın kardeşlikle ve arkadaşlıkla ilişkisinin daha çok ilgiye ihtiyaç olduğunu düşünmemiz de böyle bir izlek sunmamız da bu sebeptendir.

⁷⁸ Aristoteles'in dostluk anlayışının yetilerle ilişkisi ve bir fiil olarak işlerliği konusunda yakın zamanda yapılmış detaylı çalışma için önerimiz; Erman Kar, “Platon Ve Aristoteles'te Philia: Dostluk Üzerine”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (2024), 81-99.

Kaynakça

- Agamben, Giorgio. "Dostluk". çev. Maya Mandalinci. *Cogito* 67/68 (2011-2012), 165-173.
- Aristoteles. *Eudemos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999.
- Aristoteles. *Magna Moralia*. çev. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: BilgeSu Yayınları, 2012.
- Aristoteles. *Politika*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Derrida, Jacques. "The Politics of Friendship". *The Journal of Philosophy* 85/11 (1988), 632-644.
- Derrida, Jacques. *The Politics of Friendship*. çev. George Collins. London: Verso, 2005.
- Hutter, Horst. *Politics as Friendship*. Canada: Wilfrid Laurier University Press, 1978.
- Kar, Erman. "Platon Ve Aristoteles'te Philia: Dostluk Üzerine". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (2024), 81-99.
- Kayıran, Yücel. "Arkadaşlık Fenomeni", *Cogito* 67/68 (2011-2012), 247-252.
- Keyinci, Ceyda. "Aristoteles'in Philia Kavrayışı ve Modern Felsefi Tartışmalar", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 34 (2017), 517-534.
- Konstan, David. *Friendship in the Classical World*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Konstan, David. "Greek Friendship". *The American Journal of Philology* 117/1 (1996), 71-94.
- Kumlu, Seray. *Siyasal Bir Kategori Olarak Dostluk*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Lynch, Sandra M. *Dostluk Üzerine*. çev. Fermâ Lekeşizalın. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- MacIntyre, Alasdair. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. London: University of Notre Dame Press, 1981.
- MacIntyre, Alasdair. *Erdemin Peşinde*. çev. Muttalıp Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Pakaluk, Michael. *Aristotle's Nicomachean Ethics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Poyraz, Hakan. "Bir Değer Olarak Arkadaşlık". *Cogito* 68/69 (2011/2012), 196-204.